

Verborgen voor de geuzen – De zilverschat van Westwoud (historische context)

Historische context zilverschat Westwoud

Gevangen tussen twee kwaden

In het najaar van 2016 vinden drie detector amateurs op een akker in Westwoud een heuse muntschat, bestaand uit bijna 90 zilveren munten. Behalve een karolusgulden en een henricusdaalder, zijn het allemaal hele en halve philipsdaalders, geslagen in de periode 1557 tot 1571. De sluitmunt, de munt met jongste jaartal, is een halve philipsdaalder uit 1571. Omdat deze munt weinig slijtage vertoont, is de zilverschat vermoedelijk in of kort ná 1571 begraven.

Dat maakt de zilverschat extra interessant, want dit was een zeer spannende tijd in West-Friesland. Het zijn de beginjaren van de Tachtigjarige oorlog, waarin de West-Friezen gevangen raken tussen twee kwaden. De Spaanse hertog Van Alva aan de ene en Willem van Oranje en zijn geuzen aan de andere kant. Dat iemand uit Westwoud juist in deze tijd zijn kapitaal in de grond verstopt, hoeft niet te verbazen.

Religieuze spanningen

Al vanaf het begin van de zestiende eeuw zijn er in West-Friesland spanningen op religieus gebied. Steeds meer mensen zijn de geldzucht, de zedeloosheid en de gebrekkige geloofskennis van de katholieke geestelijkheid beu en keren zich van de moederkerk af. Zij raken in de ban van nieuwe geloofsovertuigingen, zoals die van de protestante theologen Maarten Luther en Calvijn. Zij willen terug naar een waar geloof, gebaseerd op het woord van God in de Bijbel.

In 1527 noemen de Staten van Holland Hoorn een van de meest door 'Lutherij' geïnfecteerde steden. Maar ook het gedachtegoed van de doopsgezinden, die een nieuw rijk willen stichten gebaseerd op de Bijbel en de Tien Geboden valt in West-Friesland in vruchtbare aarde.

De opstelling van het Spaanse gezag in de Nederlanden tegenover deze 'afvalligen' is klip en klaar. Hun overtuigingen staan gelijk aan ketterij en daarop staat de doodstraf. In 1550 scherpt keizer Karel V de maatregelen tegen ketterij nog eens aan. Ze zijn zo streng, dat ze de bijnaam bloedplakkaten krijgen.

Het optreden van de West-Friese overheid tegen andersgelovigen is veel toleranter. Af en toe treden de burgemeesters en schepenen hard op, zoals in 1535, wanneer in Hoorn vijf doopsgezinden wegens ketterij ter dood gebracht worden. Geheel volgens de regels worden de twee vrouwen verdrongen en de drie mannen onthoofd. Hun lichamen worden op een rad en hun hoofden op een staak geplaatst. Maar in de regel zijn de West-Friese overheden uit angst voor sociale onrust, tolerant tegenover de dissidente stromingen. Zolang het geloof niet al te opzichtig wordt beleden, staat de lokale overheid dat oogluikend toe. Vanaf 1550 is nota bene de zoon van een Hoornse burgemeester de leider van de doopsgezinde gemeente in de stad.

De geloofsstrijd verdeelt zowel het bestuur als de bevolking. De aanhang van de katholieke kerk en de protestante stromingen, verschilt van stad tot stad en van dorp tot dorp.

Protestante lente

In 1566 komen zaken in een stroomversnelling. In dat jaar dienen zo'n 200 edelen bij Margaretha van Parma een smeekschrift in. Daarin vragen zij de landvoogdes een einde te maken aan de vervolging van andersgelovigen en het optreden van de gehate Inquisitie.

Hun actie lijkt succes te hebben; Margaretha van Parma zegt toe de activiteiten van de Inquisitie op te schorten.

Daarop breekt een soort 'protestante lente' uit. Overal beginnen andersgelovigen openlijk voor hun overtuigingen uit te komen. In juli 1566 vindt bij klooster Nieuwlicht in Westerblokker (nabij Hoorn) de eerste hagepreek in Holland boven het IJ plaats. Duizenden komen in een weiland luisteren naar de preek van de Alkmaarse mandenmaker Jan Arentsz.

Helaas mondt de 'protestante lente' uit in gewelddadige incidenten. Vanuit de Zuidelijke Nederlanden trekt in de tweede helft van 1566 een ware beeldenstorm over het land. In het hele land worden kerken en kloosters geplunderd en priesters en kloosterlingen gemolesteerd. Aan West-Friesland gaat deze beeldenstorm evenwel voorbij. Door de tolerante houding van de lokale overheden zijn de tegenstellingen hier minder scherp. Wel sluiten vele kerken voor de zekerheid hun deuren.

Spaanse vervolging andersgelovigen

Aan de 'protestante lente' komt even snel een eind als zij begonnen is. Wanneer de Spaanse Koning Filips II - een streng gelovig katholiek - van de situatie in de Nederlanden op de hoogte wordt gebracht, besluit hij krachtdadig op te treden en de beeldenstormers te bestraffen. Hiertoe stuurt hij in 1567 Fernando Alvares de Toledo, hertog van Alva, met een legermacht naar de Nederlanden om orde op zaken te stellen.

Die laat er geen gras over groeien. Hij laat de leiders van de opstandige edelen, voor zover ze nog niet gevlucht zijn, arresteren en brengt de graven Van Egmont en Hoorne ter dood. Hij stelt een Raad van Beroerten in die de vervolging van andersgelovigen krachtdadig ter hand neemt. In vijf jaar tijd worden bijna 9.000 mensen uit alle lagen van de bevolking opgepakt en verhoord. Duizend van hen worden ter dood gebracht. Nog veel meer zien hun bezit verbeurd verklaard worden.

Geuzenverzet vanuit Duitsland

Wie kan, vlucht naar het buitenland. Vooral in Duitsland vinden veel protestanten een veilig heenkomen. Onder hen ook Prins Willem van Oranje die zich steeds meer ontpopt als de leider van de ontevredenen. Vanuit Duitsland wordt het gewapende verzet tegen het Spaanse gezag georganiseerd. De opstandelingen tooien zich met de spreekwoordelijke geuzennaam.

Voor de achterblijvers wordt het leven er niet aangenamer op. Stadshistoricus Theodorus Velius schrijft in zijn kroniek van Hoorn: 'Degenen die hier bleven, leefden voortdurend in grote angst en vrees, want niemand was zeker van zijn leven.'

Soldatenterreur in West-Friesland

Het is niet alleen het Spaanse gezag dat de druk op de bevolking opvoert. In de maanden voor de komst van de hertog van Alva probeert Hendrik van Brederode, één van de leiders van het Verbond van Edelen, de West-Friese steden in het kamp van de Prins van Oranje te krijgen en over te halen in opstand te komen tegen de Spaanse koning.

Wanneer zijn missie mislukt vlucht hij naar het Duitse Emden en laat zijn huurlingenleger van 2.400 Waalse soldaten achter in West-Friesland. Die terroriseren vervolgens een winter lang de regio. Ze eisen voedsel en schepen om ook naar Emden te kunnen vluchten. Om hun eis kracht bij te zetten trekken ze een spoor van vernieling, intimidatie en roof door West-Friesland.

In mei 1567 moet het Klooster Bethlehem bij Zwaag - onder de rook van Hoorn - het ontgelden. Het regulierenklooster wordt geplunderd en in brand gestoken. De Spanjaarden beletten echter het vertrek van de soldaten. Pas in mei 1568 schepen de soldaten zich eindelijk in Medemblik in. Op schepen die door de steden en dorpen in de regio zijn betaald, want die zijn de soldatenbende liever kwijt dan rijk.

Daarmee is West-Friesland nog niet van gewapende opstandelingen af. In 1568 trekt ene Dirck Maertensz van Schagen met een groep van 28 landlopers, ballingen, 'vagabonden en andere malfactoirs' door de regio. Hij heeft een commissiebrief van de graaf van Hoogstraten op zak, die hem machtigt enkele steden voor Oranje in te nemen. Hun roof- en strooptocht eindigt in Zwaag bij het klooster Bethlehem, waar ze door de schutterij van Hoorn worden ingerekend. Dirck Maertensz van Schagen en vier andere aanvoerders worden in Den Haag opgehangen, de rest eindigt op de Roode Steen in Hoorn aan de galg.

Drastische Spaanse belastingmaatregelen

In de jaren die volgen leeft de West-Friese bevolking tussen hoop en vrees. De economie heeft ernstig te lijden onder gespannen situatie. Om de kosten van zijn legermacht te kunnen betalen voert de hertog van Alva een aantal drastische belastingmaatregelen in, waaronder een tiende penning op alle koopwaar. Daarmee groeit de haat, die hem voordien al vanwege zijn wreedheid rijkelijk ten deel gevallen was, alleen maar. Velen die op het gebied van de godsdienst aan zijn kant staan krijgen een stevige afkeer van zijn handelen en verlangen naar een gelegenheid om de zaken te keren, schrijft Velius.

Geuzen verstoren handel en winnen terrein

Maar ook van de acties van de opstandelingen ondervindt de West-Friese economie veel last. Vanuit Emden voeren de geuzen een guerrillatactiek over water. Ze kapen talloze handelsschepen waarmee zij niet alleen hun eigen schatkist vullen, maar ook de handel proberen te verstoren. Overal gonst het van de geruchten over plannen voor invallen in West-Friesland en de overname van Enkhuizen, Hoorn en Medemblik door Oranje. Die steden zijn vooral gebaat bij rust en willen zich niet in het ene of andere kamp laten trekken. Net zoals ze de Spaanse huurlingenlegioenen buiten de poorten proberen te houden, leveren ze ook hun bijdrage in het bestrijden van de geuzen. In 1570 vechten West-Friese schepen mee in een zeeslag tegen de geuzen, die op de Ems worden verslagen. Daarmee is de dreiging niet weg. Sterker nog, de geuzen winnen steeds meer aan kracht. In maart 1571 veroveren ze een handelsvloot van maar liefst 31 schepen, die ze pas na betaling van veel losgeld vrijgeven. Ook doen ze geregeld invallen in het Noorderkwartier, waarbij ze rijke burgers gevangen nemen die ze pas na betaling van losgeld laten gaan. Sommige dorpen kopen plundering af. Het dorp Westwoud (midden in de driehoek Hoorn, Enkhuizen en Medemblik) kiest voor permanente bewaking. Dit schetst de spanning die er in het gebied heerst.

Allerheiligenvloed

En alsof de Spaanse belastingmaatregelen en de acties van de geuzen nog niet genoeg schade hebben toegebracht aan de economie, breken op 1 november 1570 de zeedijken op vele plaatsen door in de zwaarste noordwesterstorm sinds mensenheugenis. Deze Allerheiligenvloed zet vrijwel geheel oostelijk West-Friesland onder water. Alleen de Zwaagdijk en enkele hoger gelegen wegen steken er nog boven uit.

Tegen 1572 staat het water West-Friezen zowel letterlijk als figuurlijk aan de lippen.

West-Friesland kiest de kant van Willem van Oranje

In het jaar 1572 neemt de situatie in West-Friesland een nieuwe wending. Ontevreden over het harde optreden van het Spaanse gezag tegen andersgelovigen, de moordende belastingen en hunkerend naar een onbedreigde doorvaart voor de eigen handels- en haringvloot kiest Enkhuizen in mei 1572 de kant van de Prins van Oranje. Niet lang daarna volgen ook Hoorn en de andere steden in het Noorderkwartier.

Ineens zijn de rollen omgedraaid. Niet langer de katholieken maar de protestanten krijgen het voor het zeggen. Veel bannelingen keren terug. Het is wachten op de Spaanse reactie.

Platteland draait op voor inkwartiering Geuzen

Om daarop voorbereid te zijn worden in alle haast enkele geuzenvendels naar West-Friesland overgebracht. De steden houden deze ongeregelde troepen buiten de poort, waardoor het platteland de volle last van de inkwartiering te dragen krijgt. En die last is niet gering. Er zijn twee lange rekeningen bewaard gebleven die een beklemmend beeld geven van wat de inkwartiering van het vendel van kapitein Nicolaes Ruychaver voor een plaats als Wognum betekende. De kosten over 1572 bedragen 8.261 gulden, een bedrag dat door honderd vijftig huisgezinnen moet worden opgebracht. Geen wonder dat de dorpen bezwaar maken tegen de inkwartiering. De enige oplossing is dat de dorpen om beurten de soldaten voeden en huisvesten. In de dorpen Blokker en Zwaag (mogelijk ook Westwoud) wordt enige tijd het vendel van kapitein Appel ondergebracht.

Overlast, afpersing en geweld

Een genoegen was dat bepaald niet. Stadshistoricus Velius beschrijft in zijn kroniek beeldend hoe de soldaten zich gedroegen. Omdat de soldaten dikwijls geen soldij ontvingen, teerden zij op de dorpsbewoners. Zij zogen deze uit tot op het bot. De geuzen waren niet tevreden met boerenkost en dwongen de mensen dikwijls voordat zij wilden gaan eten, voor ieder van hen een gulden per dag te betalen. Bij degene die niet wilde betalen, kwamen ze met hele rotten tegelijk het huis binnen en dronken één, twee of zelfs drie tonnen bier leeg. En voordat zij vertrokken braken ze kisten, kasten en andere meubelen open en namen daaruit wat van hun gading was. En als de mensen in woord of daad ook maar enige tegenstand boden werden ze half of zelfs helemaal dood geslagen.

De soldaten hielden er verschillende praktijken op na om mensen geld af te persen. Met een stuk of twee, drie rotten kwamen ze een dorp in. Ze haalden de rijkste bewoners uit hun huis en dreigden die naar hun legerplaats of schans te brengen en daar te laten ophangen, tenzij ze hun een som geld overhandigden. Ook zware martelingen werden niet geschuwd. 'Dit alles ongestraft en zonder dat er enig onderzoek naar de misdadigers ingesteld werd', tekent Velius op.

Twee schilderijen van David Vinckboons, 'Boerenverdriet' en 'Boerenvreugd' geven een indringend beeld van de enorme overlast die de boeren ondervinden van de soldaten.

Boerenbedrijvigheid valt stil

Aan werken komen de boeren nauwelijks meer toe. Ze worden verplicht militaire en arbeidsdiensten te verrichten. Ze moeten schansen versterken, in de winter kilometers lange bijten in het ijs hakken en wachtlopen.

Geen wonder dat alle bedrijvigheid op het platteland stil komt te liggen. Ook in Westwoud, een relatief arme boeren gemeenschap van 54 huishoudens. Samen houden de boeren daar niet meer dan 200 koeien. Zelfs de rijkere boeren hebben er niet meer dan 10 tot 12. En ook zij moeten hun bijdrage aan de oorlog leveren.

Spaanse strafexpeditie

In het najaar van 1573 lijkt een Spaanse strafexpeditie op handen. Landvoogd Graaf Maximiliaan van Bossu brengt in Amsterdam een kleine armada in gereedheid om de opstandige steden eens een lesje te leren. Jacob Claes Gons en Jan Does uit Westwoud worden opgeroepen om op één van de West-Friese schepen te dienen. Ze komen echter niet opdagen, waarmee ze lijf en goed verbeuren. Na de Slag op de Zuiderzee, waar de Spaanse vloot verrassend verslagen wordt, moeten Gons en Does hiervoor bij de schout van Westwoud verantwoording afleggen. Jacob Gons beweert dat hij ziek was. Jan Does vindt er geen doekjes om; zijn drie zonen dienen al op de vloot. Maar een nog principiëler bezwaar is dat hij geen twee heren kan dienen.

Gevangen tussen twee kwaden

Ziedaar het dilemma van de Westwouder boeren in een notendop. In die onrustige, onzekere en gewelddadige situatie is het niet verbazingwekkend dat iemand in Westwoud besluit zijn kapitaal in een pot te stoppen en te begraven. Voor betere tijden...

Ad Geerdink

directeur Westfries Museum